

ські майстри кінця XVI – початку XVII ст. (з непублікованих рукописних матеріалів) // Рукописна українка у фондах Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнар.

наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р.–Л., 1999.–С. 363–374; Він же. Федір Сенкевич (Життєвий і творчий шлях львівського мальтира першої третини XVII ст.) // Львів: Місто–суспільство – культура.–Л., 1999.–Т. 3.–С. 44–116.

Олена Недбалська

**РОЗВИТОК МЕДИЧНОЇ СПРАВИ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ
В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Історія розвитку медичної справи на Єлисаветградщині бере свій початок від часу заснування в 1777 р. на території фортеці св. Єлисавети військового шпиталю. В 1787 р. при шпиталі було відкрито медико-хірургічну школу з метою медичного забезпечення армії князя Потьомкіна, яка діяла на російсько-турецькому фронті.

Шпитальні школи були першими вищими навчальними медичними закладами в тогочасній Росії. Їх було створено в Москві, Кронштадті, Барнаулі та Єлисаветграді. Незважаючи на труднощі воєнного часу, викладачі в школі досвідчені фахівці, доктори медицини: Август Стас, Варфоломій Домінічіс, Д. Волченецький. Випускники Єлисаветградської медико-хірургічної школи одержували призначення до армійських частин на південь України та Чорноморський флот. Серед випускників школи – видатні представники вітчизняної медицини: Єфрем Йосипович Мухін, Андрій Васильович Чорба, Антон Федорович Бистогазов. Школа працювала 10 років – 13 червня 1797 р. Павло I затвердив доводи медичного колегії про її закриття. 255 лікарів та підлікарів підготувала школа за час свого існування, і серед них найяскравішим ім’ям, занесеним на скрижали, є ім’я С. Й. Мухіна, першого декана медичного факультету Московського університету, вчителя всесвітньо відомого хірурга М. І. Пирогова.

Прайшли роки, і в 1824 р. згідно з розпорядженням інспектора діспартаменту військового міністерства шпиталь було скасовано, а в його приміщені організовано першу міську лікарню на 50 ліжок.

В 1857 р. кількість ліжок в лікарні сягала 165. Збільшення кількості ліжок було викликано потребами не стільки місцевого населення, скільки військового відомства. Але з переводом хворих військових до новозбудованого в Єлисаветграді військового лазарету (що означало втрату головного джерела фінансування для лікарні) в 1879 р. Єлисаветградське міське управління скоротило кількість ліжок до 50. Одночасно з цим при міській лікарні було відкрито безоплатний прийом хворих. Для найбідніших версти населення ліки відпускалися безкоштовно. В 90-х роках XIX ст. міська – лікарня була перебудована: з’явилися нові корпуси, інфекційні хворі утримувались у спеціальному приміщенні, також було виділено окреме приміщення для тимчасового розташування психічно хворих людей. У всіх корпусах була влаштована вентиляція, ванні кімнати, ватерклозети. При лікарні в окремій квартирі жив лікар.

До лікарні, крім місцевих жителів, приймалися та кож іногородні, які платили 15 крб. у місяць за лікування, для місцевих мешканців лікування коштувало 9 крб. на місяць. Родильне відділення лікарні розраховувалися всього на 10 породів.

Браховуючи та обставини, що таке відділення довгий час було єдиним у місті, цього було замало.

Всього в кінці XIX ст. в місті існувало три лікарні: міська, земська (та єврейська лікарня, заснована 1889 р. при Богадільні). Всі три лікарні мали в своєму розпоряджені безкоштовні амбулаторії.

При товаристві сестер Червоного Хреста існувала окрема амбулаторія (“лечебниця для приходящих больных”), яка мала велику популярність серед Єлисаветградської бідноти: адже якщо в міській земській, єврейській лікарнях безкоштовні ліки вдавалися тільки найбіднішим згідно з особистим рішенням лікаря, то в цьому закладі всі хворі одержували ліки безоплатно.

Адміністративним забезпеченням влаштування медичної частини в Єлисаветграді відав спеціальний медико-санітарний стіл при міській управі, але керували ним далекі від медицини люди, що, звичайно, не сприяло розв’язанню нагальних потреб медичного захисту міста.

Можливо, саме тому санітарне обслуговування Єлисаветграда довгий час було нездовільним: до 1878 р. в місті практично не було ніякого адміністративного органу, який відав би санітарним проблемам і здійснював контроль над ситуацією під час спідемії. І лише в 1878 р. було створено міську санітарну комісію під керівництвом міського голови. Членами комісії були міський поліцмейстер, міський лікар, ветеринарний лікар.

Слід сказати, що санітарна справа в кінці XIX – на початку ХХ ст. набувала величезної важливості з необхідністю боротьби з епідеміями. Потрібний був кваліфікований нагляд за санітарним станом вулиць, ринків, необхідно буде слідкувати і за станом води, очисткових містів від нечистот, вести статистику інфекційної захворюваності.

Але, попри першочергову необхідність в розвитку санітарної справи, в Єлисаветграді майже 20 років після введення в дію санітарної комісії не було санітарного лікаря (його обов’язки частково виконував міський лікар). І лише у 1897 р. міською думою було прийнято рішення про введення в місті цієї, вкрай необхідної, посади.

V. Історія установ, товариств і об'єднань

Початок ХХ ст., ознаменувався в Єлісаветграді появою нових лікувальних закладів: 18 травня 1904 р. було освячено її відкрито нову лікарню, збудовану коштом поченосної громадянко міста Ганни Михайлівни Дмитрян. Лікувальний заклад було оснащено: він мав водяне опалення, власну електростанцію, біологічну асепнізацію.

Лікарні, згідно заповіту Г. Н. Дмитрян, було присвячено ім'ям сін. Анни, розрахована вона на 40 постійних ліжок і 18 запасних. 20 ліжок утримувались коштом засновниці, 20 були платними.

Головним лікарем закладу було призначено чудову людину – Йосипа Антоновича Юцевича, який і займав цю посаду до своєї смерті 1910 р.

Свого часу Юцевич працював земським лікарем в Малій Висі, а діяльність земського лікаря – то прекрасна і важка місія сходження на вершину професійної майстерності та виховання найкращих людських якостей. Це за рік до своєї раптової смерті, на 8-му хірургічному з'їзді в Москві Й. А. Юцевич виступав з доповідю “Способ радикального оперування пуп очних гриз”. Доповідь, як писала газета “Голос Іуга” в сінні 1909 р., “обратила на себе вимінання съезда”.

Ось так постали як Й. А. Юцевич та Анна Дмитрян, котрі належали до передових людей свого часу та були величними філантропами і гуманістами, рухали вперед як суспільний прогрес, так і медичну справу. Проте життя часто буває жорстоким і парадоксальним. Після революції Ганна Михайлівна Дмитрян, втративши все, залишившись в буквальному розумінні, бosoю і роздягненою, померла під тином. Їй не допоміг ніхто...

Але повернемось до Єлісаветграду початку ХХ ст. У 1904 р. в місті розпочинає свою діяльність інститут лікарів для бідних, про влаштування якого давно йшлося в офіційних медичних колах Херсонської губернії. Крім безоплатного прийому хворих в амбулаторіях, лікарі для бідних також надавали акушерську допомогу, здійснювали медичний нагляд за школами, брали участь у боротьбі з епідеміями, займались віспопрививанням.

Отже, 1904 р. в Єлісаветграді відкрилася перша амбулаторія для бідних, а згодом таких закладів з'явилося ще два.

Іх популярність була в місті дуже великою – амбулаторії працювали абсолютно безкоштно, фінансувалася з бюджету міста, і бідний лід отримував тут не тільки кваліфіковану лікарську пораду, а й безоплатні ліки.

До послуг же забезпеченіших верств населення були приватні лікарі, яких в місті була достатня кількість, та чудові приватні лікарні.

Констатуючи, таким чином, беззаперечні успіхи в розвитку медичної справи в Єлісаветграді, слід сказати, він існували й негативні моменти. Це, передусім, біопрократична тигарінна у вирішенні багатьох важливих питань та постійна нестача коштів для медичних потреб.

Іх величість кошторисний параграф та бюрократ – чиновник з управи, який стояв на його сторожі – ось

основний чинник, який уповільнив прогресивні зміни в медичній тогочасності Єлісаветграду.

Так, наприклад, трати на медико-санітарні потреби міста складали на початку ст. близько 4% міського бюджету, (що було надто мало), причому левову частку цієї суми було використано на утримання міської лікарні, а інші нагальні проблеми медицини залишались поза увагою.

Свідченням цьому був той факт, що, попри на неодноразові звернення лікарів до управи з проклятим ввести в місті посаду другого санітарного лікаря, довгий час міська влада не знаходила на це коштів. А тим часом промисловий розвиток Єлісаветграду, збільшення кількості його мешканців зобов'язували до організації ефективішого нагляду за санітарним становом міста (адже медико-санітарна комісія проявила факт свого існування тільки під час епідемії, а в період їх відсутності доволі індиферентно ставилася до існуючих санітарних проблем).

І тільки в 1912 р. в Єлісаветграді було введено посаду другого санітарного лікаря, що співпало з відкриттям хіміко-бактеріологічної лабораторії, якою і повинен був завідувати новоспечений санітарний лікар (що теж було прийнято без ентузіазму в медичних колах: бажано б було призначити завідування лабораторією хіміку-бактеріологу із спеціальною освітою, але це так і не було здійснено...)

Останнім, перед початком війни, лікувальним закладом, відкритим в Єлісаветграді, була туберкульозна амбулаторія, яка розпочала свою роботу 1912 р.

А потім була війна, і всі лікарські сили та медичні заклади Єлісаветграда слугували, передусім, боротьбі з епідемією тифу та лікуванню поранених бійців. Із нових лікувальних закладів відкривалися хіба що тимчасові тифозні бараки, адже в екстремальних умовах, продиктованих війною, перед медиками було поставлено дві основні завдання – приборкати епідемію та надати допомогу якомога більшій кількості поранених.

Ось такі, з загальних рисах, основні стали розвитку медичної справи в Єлісаветграді в кінці XIX – на початку ХХ ст. Підвідні підсумки сказаного, можна констатувати, що поряд з такими позитивними моментами, як удосконалення медичного обслуговування посередництвом відкриття нових лікувальних закладів, створення інституту лікарів для бідних, санітарних лікарів та інших, Єлісаветград підійшов до фатального 1917 р. з немалим вантажем невирішених медико-санітарних проблем, докладно висвітлених у звіті міського лікаря управи в 1917 р. Так, медико-санітарна частина міста потребувала корінної реорганізації в плані покращення санітарного нагляду за містом, збільшення асигнувань на медичні потреби, створення в місті стурнкої системи медичної допомоги.

Запровадження земської медицини звичайно, стало справжнім великим зрушеннем у розвитку медичної справи на Єлісаветградщині.

Архівні документи свідчать, що перше Єлісаветградське повітове земське зібрання відбулося в березні 1865 р., і в ряді питань, розглянутих на зібранні, було питання організації медичної частини в повіті.

Зібрання ухвалило доручити Управі зібрати детальні відомості про тогочасний стан медицини на території, яка переходила у підпорядкування земства, і у відповідь на розпорядження 22 вересня 1866 р. земською управою було прочитано доповідь, яка докладно висвітлювала “все пособия по медико-хирургической части, находящиеся в ведении земства”. Згідно з наданими відомостями, у м. Бобринці існувала міська лікарня на 17 ліжок, в кожній волості колишніх військових поселень існували так звані приймальні покoї, комплект яких складався з чотирьох ліжок. При кожному покoї був фельдшер, який отримував 100 крб. на рік. Для нагляду за цими лікувальними закладами та віспопривівнанням в розпорядженні Херсонського поселення перебували на службі 3 лікарі.

Віспопривнання, на допомогу фельдшерам, були наочні, за власним бажанням, селянки, які займались цією справою в місцях свого проживання за плату 10 крб. на рік.

Будівля Бобринецької лікарні була зовсім старою, гігієнічний стан її – незадовільним, а матеріальне становище вкрай поганим.

Ось в такому стані земство прийняло медичну частину в 1865 р. Про ту коштовну роботу, проведену земством в справі покращення медичного обслуговування, розповідає унікальний документ – “Систематичний звіл постанов Елісаветградського земського зібрання”.

Отже, після доволі довгих дебатів щодо проекту влаштування земської медичної частини, які продовжувались майже 5 років, 29 грудня 1870 р. Повітова земська управа на постанову Земського Зібрання про організацію медичної справи в повіті прийняла рішення про розподіл повіту на три медичні округи: Бобринецький (земський лікар С. А. Непокойчицький), Добровеличківський (земський лікар С. І. Кох) та Елісаветградський (земський лікар І. А. Веккер).

В квітні 1871 р. в Елісаветграді було відкрито земську лікарню на 10 ліжок.

Бобринецька міська лікарня переїшла у підпорядкування земства ще в 1865 р., в Добровеличківці було відкрито приймальний покoї (з призначенням лікаря) в 1874 р. 1871 р. також була відкрита земська лікарня у м. Вознесенську.

Елісаветградська земська лікарня була доволі прогресивним закладом, властивим на зразок Віденської офтальмологічної клініки – тобто при лікарні була відкрита амбулаторія, яку можна вважати одним з перших закладів такого типу на Півдні Росії. Навіть в Одесі, при головному відділенні лікарні, амбулаторія була відкрита лише за два роки після Елісаветградської.

Такий спосіб обслуговування лікарні, приміщений на земському ґрунті, дав уже в перший рік її існування

гарні результати, так що земство в 1872 р. збільшило число ліжок у лікарні до 20-ти.

Спочатку Елісаветградська земська лікарня існувала як суперечливий медичний заклад і мала обслуговувати лише хірургічних та офтальмологічних хворих – але насправді обставини складалися таким чином, що земська лікарня змушені була приймати хворих на різних хворобах – і земський лікар мав бути – і був – компетентним в різних галузях медичної науки!. Правилами земства було встановлене, що земська лікарня мала слугувати виключно інтересам тих земських платників, які мінімально були забезпечені лікарською допомогою – інтересам селян.

Так, в Елісаветградській лікарні за майже 20-ти річний термін її існування (з 1871 до 1890 рр.), згідно звіту земського лікаря І. А. Веккера, була надана медична допомога 6626 стаціонарним хворим, із яких селян було 5845; тобто 88,14%, дворян 111 (1,45%), міщан 558 (8,27%). Для селян медична допомога в земській лікарні з 1890 р. була безкоштовною, для мешканців Елісаветграду – платною.

Створення земських лікарень було, звичайно, величим здобутком медицини на той час. Але поряд з цими першими прогресивними кроками існувало й багато проблем. Лікарів україн не вистачало, і медична справа страждала від так званого “фельдшеризму”. Станом на 1886 р. в Елісаветградському повіті до послуг населення було лише 5 лікарів (один з них санітарний). Справа охорони здоров’я знаходилася переважно в руках фельдшерів.

У травні 1886 р. зібранням земства було вирішено: “медицинскую часть в уезде реорганизовать в своем основании”. Згідно з цією постановою вже в січні 1887 р. повіт був розмежованій на 10 лікарських дільниць, на кожну дільницю призначено лікаря та фельдшерський персонал, а в 1894 р. повіт був поділений на 22 лікарські дільниці за умови існування в кожній дільниці приймального покoї або лікарні (така система організації медичної частини земства, за незначними змінами, залишилася до жовтневого перевороту).

Отже, земська медицина розвивалася. Слід сказати, що великою заслугою земської медицини був факт її значного впливу на розвиток російської медичної науки посередництвом впровадження в неї ідей громадської медицини та гігієни. З великими труднощами зустрічались у своїй роботі земські санітарні лікарі, які по роду своєї діяльності неминуче звертались до діячності питань, безпосередньо зв’язаних із санітарно-економічними умовами життя населення.

Елісаветградському краю свого часу дуже потало-нило із земським санітарним лікарем – а ним з 1889 р. до 1896 р. був видатний лікар, активний діяч громадської медицини Микола Іванович Тезиков.

В період своєї діяльності в якості санітарного лікаря Елісаветградського повіту М. І. Тезиков був ініціатором розробки плану і програми річних медико-санітар-

V. Історія установ, товариств і об'єднань

них оглядів у повітах. В цих оглядах, якими заслужено пішалася Херсонська санітарна організація, приводились докладні відомості про медичну допомогу, захворюваність і смертність населення.

Тезяков склав такі огляди по Єлисаветградському повіту за 1891–1896 рр.

Велике місце в діяльності Тезякова займають спідміологічні дослідження, організація боротьби з інфекційними захворюваннями. Направляючи свою діяльність на безпосередні завдання життя і медичної практики, Тезяков одним із перших земських лікарів почав використовувати наセル антидифтерійну сироватку. Сироватка була застосована ним вже в кінці 1894 – на початку 1895 р. в боротьбі з епідемією дифтерії в с. Благодатному Єлисаветградського повіту.

Крім того, М. Г. Тезяков був ініціатором і організатором створення перших лікувально-продовольчих пунктів для сільськогосподарських працівників на території Єлисаветградщини.

На таких пунктах за незначну плату надавалася гаражійка, необхідна медична допомога, виявлялись хворі з гострозаразними та іншими хворобами. Перші лікувально-продовольчі пункти були створені в 1892 р. в Знам'янці, Єлисаветграді, Бобринці, а головний 1892 р. і холера епідемії 1892–1893 рр. примусили земство розширити організацію пунктів, які мали важливе значення в боротьбі з голodom і епідемією.

В 1893 р. було відкрито 14 таких пунктів, в 1894 р. – 17, в 1895 р. – 18.

В холерну епідемію 1892–1893 рр. на Єлисаветградщині була створена земська санітарно-виконавча комісія, куди входили представник від міста, земський начальник, міський, повітовий і земський лікар. Для сприяння боротьбі з епідеміями в повіті були вибрані і затверджені санітарно-виконавчою комісією санітарні пошителі.

З метою уdosконалення боротьби з епідемічними захворюваннями в 1907 р. в Єлисаветградському повіті земством була заснована бактеріологічна лабораторія. До 1909 р. вона мала статус виключно холерно-діагнос-

тичної станції. В зв'язку з припиненням епідемії холери станція була (згідно рішення сесії земського зібрания в 1908 р.) відштовхана як “постоянною установою для нужд медичних участков Елисаветградського уезда”.

Слід сказати, що довгий час це був єдиний заклад такого типу на весь повіт, який обслуговував не тільки медичні дільниці повіту, а й міську лікарню, міське санітарне відділення, місцевий військовий лазарет та навіть медичні заклади Олександровського повіту.

Крім діагностичних досліджень, в лабораторії проводились також дослідження санітарно-практичного значення: так, наприклад, здійснювався хіміко-бактеріологічний аналіз питної та стічних вод.

Значення бактеріологічної лабораторії було дуже величим, а відкриття такого закладу – ще однією великою заслугою земської медицини.

Підбиваючи підсумки діяльності земської медико-санітарної частини в повіті за більш ніж 50-річну її історію (1865–1917), можна констатувати, що примітивна модель постанови медичної справи в повіті, яка мала місце в 1865 р., перетворилася на розгалужену систему професійної лікарської допомоги.

До початку ліквідації земських лікарень в 1917 р. повіт мав 22 лікарських дільниць, в кожній з дільниць існував лікувальний заклад (число лікувальних закладів з постійними ліжками в Єлисаветградському повіті було найбільшим серед повітів Херсонської губернії).

На службі повітового земства на початку ст. перебувало 26 лікарів, 61 фельдшер, 17 акушер-фельдшерів і 8 акушерок.

І хоча медична справа в Єлисаветградському повіті та в самому Єлисаветграді не була таковою розвиненою, як в Одесі та Миколаєві, все-таки успіхи її беззаперечні.

Багато з медичних закладів існують досі в сучасному Кіровограді. Це, наприклад, перша міська лікарня (колишня міська лікарня м. Єлисаветграда), друга міська лікарня, який зараз повернуто історичну назву лікарні Святої Анни, третя міська лікарня (колишня приватна водолікарня), дитяча обласна лікарня (колишня еврейська лікарня).

Олена Латиш

СТАН МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НАЦІСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

На початку нового тисячоліття людство намагається осмислити глобальні конфлікти минулої епохи, піренасиченої війнами. Особливого значення це набуває в наші дні, за умов всеосяжної боротьби з тероризмом, оскільки досвід минулих поколінь може стати доцільним прикладом для воївничих націадків.

Все частіше історики звертаються до вивчення найбільшого збройного конфлікту ХХ ст. – Другої світової війни, яка стала жорстоким випробуванням для україн-

ського народу, бо стерла межі між фронтом і тилом, змінила критерій життєвих цінностей, змусила суспільство мобілізувати весь свій потенціал – економічний, соціальний та політичний.

Проблеми, пов’язані з медичним забезпеченням, і зумовлені ними ісbezпека стала хімічних захворювань особливо гострі, оскільки стосуються не тільки армійського контингенту, але і маси цивільного населення, тому вони набувають, крім соціального, ще й полі-